

Т. Л. Подкупко
кандидат історичних наук
Одеська державна
наукова бібліотека ім. М. Горького

ВІДДІЛ РІДКІСНИХ ВИДАНЬ І РУКОПИСІВ ОДЕСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ІМ. М. ГОРЬКОГО

Одеса традиційно славиться своїми закладами культури, серед яких і відома Одеська державна наукова бібліотека ім. М. Горького. Перлиною Бібліотеки є Музей книги у відділі рідкісних видань і рукописів. Тут зосереджено майже 40 тис. од. зб., які періодично експонуються на виставці, змінюючи одна одну.

З часів заснування Бібліотеки в ній почали накопичуватися цінні експонати. Книжкові раритети значно поповнились у другій половині XIX ст. завдяки подарункам книголюбів. У 1886 р. свою збірку подарував відомий археолог П. Бурачков: серед 3176 книжок збірки – цінні видання з історії та археології, зокрема, Південної України, багато цінних атласів тощо. В 1889 р. до Бібліотеки було передано колекцію Одеського Слов'янського Благодійного Товариства, в якій були рукописи і слов'янські стародруки¹.

У 1920-ті роки до бібліотечних скарбів почали надходити у великій кількості видання з приватних колекцій. Так, приміром, у 1919 р. граф М.М. Толстой подарував свою збірку унікальних художніх видань XIX ст. У 1920–1921 рр. до Бібліотеки надійшла колекція ілюстрованих видань з літератури і мистецтв З.Е. Ашкеназі і збірка книг XVI–XVIII ст. іноземними мовами з колекції О.С. Стурдзи².

Раритети, навіть комплексні унікальні бібліофільські колекції, танули в загальному книжковому фонді. Тому у 1922 р., з метою систематизації і впорядкування великої кількості документів і матеріалів (перш за все, унікальних раритетів), було створено відділ рідкісних видань і рукописів, основне ядро якого склав Музей книги.

Відкриття такого відділу було життєвою необхідністю. Мета Музею – показати історію та еволюцію книги. Передбачалося два напрями діяльності: 1) музею як такого і 2) використання його ма-

теріалів для наукової роботи і навчання. Музей було відкрито 3 жовтня 1922 р., він став першим на теренах України. Одеський Музей книги почав приймати відвідувачів майже одночасно з аналогічним закладом, організованим теж у 1922 р. при Російській Центральній Книжковій Палаті в Москві.

Певний час у Бібліотеці зберігалася велика кількість цікавих експонатів – рідкісні книги, рукописи, гравюри, літографії, фотографії, карти, інші речі, безпосередньо пов'язані з історією Одеси. У 1923 р. ці скарби було передано до “Відділу Старої Одеси” Одеського Державного Художнього Музею.

Першою завідуючою Музею книги стала О.М. Тюнеєва. Її величезна заслуга в тому, що ті критерії, за якими вона почала відбирати літературу до фонду відділу, та основні принципи формування фонду виявилися життєздатними й перспективними. Керуючись цими принципами, було виділено такі окремі колекції: рукописи; іноземні стародруки XV ст. (інкунабули); книги першої половини XVI ст. (палеотипи); видання славетних друкарських фірм XVI–XVII ст.; книги церковнослов'янського друку XVI–XVIII ст.; книги, надруковані гражданським шрифтом за часів Петра I, рідкісні видання XVIII–XIX ст., а саме: а) ті, що вийшли в світ у незначній кількості примірників; б) знищені або ті, що зберігалися в незначній кількості примірників; в) ті, що мають особливо цінне історичне або політичне значення (наприклад, книги, заборонені цензурою); г) різноманітні книжкові раритети: видання, ілюстровані оригінальними малюнками художників; надруковані на пергамені чи на специфічному папері, шовку або інших матеріалах; книжки з ескізами, з автографами видатних діячів.

З часом у фонді відділу було виокремлено нові колекції, зокрема, колекцію “Україніка”. Перлиною “Україніки” ОДНБ є рукопис кінця XVII ст., який складається з невеликих за обсягом зшитків, текст написано так званим скорописом, або “канцелярським письмом”, що був у обігу в другій половині XVII – у XVIII ст. Дерев'яні кришки оправи обтягнуті шкірою, дуже пошкоджені. Більшу частину рукопису складають твори, характерні для XVII–XVIII ст.: богословські, юридичні, історичні, географічні, літературні. Головний документ збірки – “повний” список “Переяславських березневих статей 1659 року”, які було прийнято під час обрання Юрія Хмельницького гетьманом України³.

Окремий комплекс рукописної колекції складають етногра-

фічні матеріали, зібрані у XIX – на початку XX ст. Фотознімки початку XX ст., де зображено акторів у козацькому вбранні, демонструють, що одяг може бути справжнім мистецьким витвором⁴. Український національний колорит, традиції оздоблення одягу та зброї були не лише розкішними, а й багатофункціональними і зручними в користуванні. Ці матеріали, а також рукописи і книжкова збірка XIX – початку XX ст. належали видатному українському вченому, бібліографу М.Ф. Комарову.

Низка книжок з колекції відділу рідкісних видань і рукописів репрезентує історію друкарської справи в Україні. Промовисте свідчення впливу друкарства на розвиток культури можна простежити вже з перших кроків українського книгодрукування. Незважаючи на достатню географічну віддаленість, острозькі, київські, стрятинські, крилоські, чернігівські видання об'єднує духовна спорідненість. Мова йде про унікальні перші примірники кириличного друку XVI ст. Бібліотека пишається збереженою в доброму фізичному стані Біблією, що видана в Острозі Іваном Федоровим у 1581 р.

Багатство книжкового оздоблення є характерною рисою друкарень, заснованих Федором і Гедеоном Балабанами у Стрятині й Крилосі, що діяли у 1604–1606 рр. Одеська державна наукова бібліотека зберігає “Божественну літургію” (Служебник) 1604 р. і “Молитовник или Требник из греческого языка на словенский переведенный” 1606 р., що побачили світ у Стрятині. Примірники надзвичайно добре збереглися: на виданні 1604 р. – навіть рідна палітурка, з золотим орнаментованим тисненням на шкірі й двома позолоченими застілками.

Бібліотека пишається тим, що в її фондах є прижиттєві видання творів Петра Могили – видатного українського громадського, церковного, культурного діяча. Серед раритетів колекції українських стародруків бібліотеки – “Євангеліє учительне”, яке побачило світ 1637 р. Це видання вирізняється гарним художнім оздобленням. Крім кіноварі й фігурних ініціальних літер, застосованих як прикраси, в книзі містяться мініатюри та заставки. Усього тут 48 гравюр, зроблених з дерева, кожна займає по половині сторінки. Крім того, видання прикрашене двома великими гравюрами на всю сторінку, де зображені Розп'яття і портрет патріарха Каліста. Частина гравюр взято з попередніх видань, а частину спеціально було зроблено для цього видання. Наведено старожитній герб родини Проскур-Суцанських і звичну для видань кінця XVI – початку XVII ст.

епіграму-присвяту⁵. За основним змістом “Євангеліє учительне” – це зібрання повчань на недільні дні протягом усього року і на окремі свята. Автор переважної частини казань – Іоанн Златоуст. Укладали збірник спочатку патріарх Константинопольський Каліст, який жив у середині XIV ст., а пізніше його наступник – патріарх Філофій. Зібрання повчань було перекладено з грецької мови на церковнослов'янську в XIV–XV ст. У XVII ст. Віленське братство, в свою чергу, переклало текст із грецької і церковнослов'янської мов на тодішню українську й видало його в 1616 р. Саме цей варіант “Євангелія учительного” і передрукував П. Могила, але, як сам зазначив, “допустив окремі зміни” у тексті⁶. Для сучасників видання “Євангелія учительного”, в якому відбито історію складних філософських і теологічних хитросплетінь, цінне і як джерело, і як пам'ятка мистецького оформлення книги.

“Крест Христа Спасителя...” також було видано П. Могилою у друкарні Києво-Печерської лаври 1632 р. Це стислий текст казання, виголошеного П. Могилою в церкві Києво-Печерської лаври в День Вознесіння Матері Божої. Видання містить зображення гербу княжої родини Корибутів-Вишневецьких та вірш на цей герб.

Серед українських раритетів поважне місце займають прижиттєве видання видатного вченого, літератора, церковного та громадського діяча, ректора Києво-Могилянської колегії Іоанникія Галатовського “Ключ розуміння”, складовою частиною якого є і “Наука албо способ зложеня казаня”. Згадані твори були випущені в друкарні Києво-Печерської лаври 1659 р. За змістом це певного роду настанови з риторики із теоретичними і практичними порадами. Пізнавальними є окремі нотатки про явища природи, про будову тіла людини та інші відомості, що можуть слугувати джерелом пізнання тогочасного стану природничих наук.

На виставках, які проводяться в Музеї книги ОДНБ, підвищеним інтересом відвідувачів користуються рідкісні оригінальні описові твори з географії, етнографії, картографії України. Вони були складені подорожуючими іноземцями. Від них у спадок у друкованому вигляді залишилися неординарні записи й свідчення про побачене. Серед цих творів – багатолістрований “Атлас Європи з 30 окремими картами європейських держав”, випущений у Кельні 1592 р.; “Опис України” французького військового інженера Гійома Левассера де Боплана, Руанське видання 1660 р. Книгу прикрашають цікаві, видовищні мапи.

У відділі зберігається перше в Одесі видання українською мовою – “Маруся: Казка”, що побачило світ у 1834 р. в міській друкарні. Це та інші видання належать до дуже цінної краєзнавчої колекції відділу рідкісних видань і рукописів. У відділі виокремлено також колекцію мініатюрних видань, у якій – понад півтори тисячі примірників.

Нині відділ рідкісних видань і рукописів ОДНБ вступає в ювілейний 85-й рік свого існування.

¹ *Тонєєва О.* Музей книги Одеської державної публічної бібліотеки. – К., 1927. – С. 2.

² Там само. – С. 3.

³ ОДНБ. – РКП, ф. 61/8.

⁴ ОДНБ. – РКП, ф. 28 (фонд М.Ф. Комарова).

⁵ Євангеліє учительное. – К.: друкарня Києво-Печерської лаври, 1637.

⁶ Там само.